

УДК 37.013(092)

УМОВИ РОЗВИТКУ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЦІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Віталій КРАВЦОВ (Кіровоград)

У статті висвітлюються теоретичні засади та методичні аспекти розвитку методологічної культури майбутнього вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. Автор акцентує увагу на дослідженні інтерпретації видатним педагогом змісту та умов формування методологічної культури як важливої характеристики професіоналізму вчителя.

Ключові слова: методологічна культура, методологія, педагогічна культура, розвиток, особистість.

В статье освещаются теоретические основы и методические аспекты развития методологической культуры будущего учителя в педагогическом наследии Василия Сухомлинского. Автор акцентирует внимание на исследовании интерпретации выдающимся педагогом содержания и условий формирования методологической культуры как важной характеристики профессионализма учителя.

Ключевые слова: методологическая культура, методология, педагогическая культура, развитие, личность.

В умовах реформування системи вітчизняної освіти істотно змінилися вимоги до професійної підготовки та педагогічної діяльності вчителя, що зумовлено новим змістом навчальних програм, появою інноваційних педагогічних технологій, переходом від репродуктивних до творчо-продуктивних форм організації навчання. Відтак, сучасні вимоги до особистості майбутнього вчителя також якісно змінилися, передбачають його здатність на високому рівні організувати навчально-виховний процес, вести самостійні наукові дослідження, опанувати новими технологіями та інформаційними системами, узагальнювати передовий педагогічний і методичний досвід, критично оцінювати результати власної роботи, творчо працювати над власним самовдосконаленням.

Як свідчить аналіз сучасної наукової літератури, відповідність сукупності означених вимог може бути забезпечена за умови розвитку у майбутнього вчителя методологічної культури, що робить актуальним дослідження теоретичних засад та практики її формування.

У цьому контексті актуальним є звернення до педагогічної спадщини видатного вітчизняного педагога – Василя Олександровича Сухомлинського, який розглядав учителя центральною фігурою навчально-виховного процесу, розробив систему вимог до його підготовки, практично здійснював керівництво професійним розвитком вчителів Павлівської середньої школи, обґрунтував методику роботи директора школи з молодими педагогами. Звичайно, цінність спадщини Василя Сухомлинського полягає ще й у тому, що видатний педагог не тільки науково обґрунтував систему розвитку професіоналізму вчителя, але й практично, на власному прикладі, демонстрував взірці педагогічної майстерності, педагогічної та методологічної культури.

Аналізуючи ступінь дослідженості проблеми, слід відзначити, що теоретичні засади формування методологічної культури майбутнього вчителя стали предметом досліджень відомих науковців: Є.Бондаревської, Г.Валєєва, С.Гончаренка, В.Загвязінського, П.Кабанова, В.Краєвського, М.Нікандрова, А.Піскунова, О.Ходусова та ін.

Проблеми методів і методології педагогічної діяльності та наукових досліджень стали предметом наукового пошуку закордонних науковців М.О'Коннора, Ф.Вудфорта, К.Інгекампа, Л.Мейніона, Е.Стоунса, Б.Холмса та ін. Зміст і функції культури, як базової категорії досліджуваного феномену розкрито у працях відомих філософів: В.Біблера, Д.Валєєва, П.Гуревича, Е.Ільєнкова, В.Межуєва.

Вихідні положення формування методологічної культури вчителя також обґрунтовувалися у процесі дослідження структури, особливостей, закономірностей професійної педагогічної діяльності (К.Абульханова-Славська, С.Вершловський, І.Зязюн, Н.Кузьміна, Н.Ничкало, О.Савченко, В.Семиченко, В.Сластьонін), сутності та технологій формування професіоналізму вчителя (С.Вершловський, Б.Гершунський, А.Держак, В.Зазикін, Р.Стернберг, Е.Харґріверс та ін).

Слід відзначити, що проблемі формування педагогічної та методологічної культури вчителя присвячено значне місце у основних творах В.Сухомлинського. Найповніше це питання висвітлене у таких працях, як: “Павлівська середня школа”, “Сто порад учителеві”, “Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості”, “Методика виховання колективу”, “Розмова з молодим директором” та інших.

Цей аспект педагогічної спадщини В.Сухомлинського був досліджений у працях таких дослідників: Ю.Азарова, М.Антонця, Г.Васяновича, І.Зязюна, О.Дзевєріна, Н.Гарячої, Л.Бондар, С.Карпенчук, К.Кривошеєвої,

Л.Попової, М.Стельмаховича, К.Юр'євої та інших.

Разом із тим, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що проблема розвитку методологічної культури майбутнього вчителя у педагогіці Василя Сухомлинського ще не дістала належного наукового розв'язання.

Тому мета статті: обґрунтувати змістовні характеристики та умови розвитку методологічної культури майбутнього вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського.

Завдання: 1. Обґрунтувати сутність та змістовні характеристики методологічної культури як показника якості професійної підготовки та професіоналізму майбутнього вчителя.

2. Окреслити умови розвитку методологічної культури майбутнього вчителя у педагогіці В.Сухомлинського.

Слід відзначити, що не дивлячись на загальноживаність поняття “методологічна культура”, його зміст, об'єм і місце серед інших понять як у філософії, так і в педагогіці залишається невизначеним. Одна з головних причин такого стану речей полягає в традиції ототожнення методології й філософії, методологічної культури з філософською культурою, що склалася у вітчизняній педагогічній науці ХХ століття. При цьому головним критерієм методологічної культури вчителя визначалися знання основних положень діалектичного матеріалізму, уміння їх використовувати в діяльності ученого-дослідника і педагога-практика. Тому постійна увага приділялася формуванню світоглядної культури.

Категорія “методологічна культура” має складну структуру, яку утворюють такі родові поняття, як “методологія” і “культура”. Ми враховуємо думку відомого дослідника П.Гуревича, який вважає, що поняття культура належить до переліку фундаментальних у сучасному суспільствознавстві і має багато визначень. Не дивно, що існує значна кількість досліджень цієї проблеми, зокрема це праці С.Аверинцева, Л.Кертмана, М. Кагана, Ю.Лотмана, Е.Маркаряна, В.Межуєва та ін. Узагальнюючи їхні підходи, ми можемо констатувати, що феномен культури в цілому визначається як історично обумовлений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах організації життя, світогляді й діяльності людей. Загалом у вітчизняній науці домінують два підходи до інтерпретації культури: аксіологічний і діяльнісний. Аксіологічний підхід заснований на тлумаченні змісту культури через категорію цінностей. Зокрема С.Франк вважає, що культура є сукупністю здійснених в суспільно-історичному житті об'єктивних цінностей. У

цьому сенсі культура виступає як вищий вимір одухотвореності і олюдненості природних і соціальних умов життя і людських стосунків, практичної реалізації загальнолюдських і духовних цінностей у людській діяльності та стосунках.

Слід відзначити, що В.Сухомлинський був одним із перших вітчизняних науковців, хто почав обґрунтовувати засади культурологічного підходу в освіті, теоретичні та практичні аспекти формування педагогічної культури вчителя. Аналіз творчої спадщини Василя Сухомлинського дозволяє зробити висновок про створення видатним педагогом соціокультурного середовища, в якому відбувався розвиток вчителів та учнів, а саме: культурно-пізнавального, художньо-естетичного, культурно-комунікативного, культурно-екологічного, культурно-трудового, культурно-рефлексивного. Відтак, В.Сухомлинський обумовлював вирішення широкого кола завдань навчально-виховного процесу з всебічним розвитком особистості вчителя, вважаючи, що: “Вчитель – це перший, а потім і головний світоч в інтелектуальному житті школяра, він пробуджує в дитині жадобу знань, повагу до науки, культури, освіти” [8, с.50].

У сучасній педагогічній науці педагогічні аспекти вивчення методологічної культури майбутнього вчителя, на наш погляд, найбільш ґрунтовно висвітлені в роботах Г.Валєєва, Є.Бондаревської, В.Краського, П.Кабанова, С.Кульневича, В.Сластьоніна, А.Ходусова та ін. На протигагу традиційному уявленню про методологічну культуру, яка пов'язувалася виключно з науковою діяльністю, вони стверджують, що ця культура необхідна в практичній діяльності. Її особливість полягає в тому, що вона спрямована на перетворення конкретної ситуації, тоді як теоретична діяльність виявляє специфіку цього перетворення на основі тих або інших закономірностей.

Узагальнюючи вищеназваних науковців та результати власних досліджень методологічну культуру майбутнього вчителя ми розглядаємо як цілісне багаторівневе і багатокомпонентне утворення у структурі його особистості, що містить знання педагогічної методології, володіння методами і методологією наукового пізнання, розумову діяльність в режимі методологічної рефлексії, розвинуті здібності критичного аналізу педагогічної дійсності, систему інтеріоризованих педагогічних та загальнолюдських цінностей, котрі визначають професійну свідомість, філософію педагогічної діяльності і детерміновані властивостями інтегральної індивідуальності.

Разом з тим, В.Сухомлинський стверджував, що “зміст вчительської професії – це

людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється” [10, с.420]. Відповідно він ставив досить високі вимоги до рівня професійної підготовки вчителя, адже справжнім творцем людських душ може стати педагог, який має цілісну систему особистісних якостей, інтеріоризованих в особистісну духовну культуру, світоглядні переконання. Вважаючи провідною для вчителя саме педагогічну діяльність, В.Сухомлинський найчастіше використовує термін “педагогічна культура”. Проте зміст цієї категорії значно ширший, аніж культура педагогічної діяльності. Про це, наприклад, свідчить перелік властивостей і якостей, притаманних, на думку В.О.Сухомлинського, педагогічній професії:

“а) ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежать її життя, здоров’я, розум, характер, воля, громадянське і інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя;

б) кінцевий результат педагогічної праці можна побачити ... через дуже тривалий час;

в) на дитину впливає багато людей і явищ життя... Але людська природа може розкритися повною мірою лише тоді, коли в дитині є розумний, умілий, мудрий вихователь;

г) об’єкт нашої праці – найтонші сфери духовного життя особистості, яка формується, – розум, почуття, воля, переконаність, самосвідомість. Впливати на ці сфери можна тільки так само – розумом, почуттями, волею, переконаністю, самосвідомістю. Найважливіші інструменти нашого впливу на духовний світ школяра – слово вчителя, краса навколишнього світу і мистецтва, створення обставин, в яких найяскравіше виражаються почуття – весь емоційний діапазон людських відносин;

д) однією з найважливіших особливостей творчості педагога є те, що об’єкт його праці – дитина – повсякчас змінюється, завжди новий, сьогодні не той, що вчора. Наша праця – формування людини, і це покладає на нас особливу відповідальність, яку ні з чим не зіставиш” [10, с.420-421].

Більшість дослідників переконані, що у сфері освіти методологічну культуру доцільно розглядати як культуру професійної діяльності й як певну культуру мислення, що проявляється в здатності до педагогічної рефлексії, уміннях самостійно порівнювати, зіставляти різні точки зору, виявляти власну позицію, науково її обґрунтовувати та професійно відстоювати. Для цього майбутньому вчителю потрібен необхідний інструментарій, за допомогою якого він буде виконувати зазначені вище операції, дії.

До цих універсальних дій слід віднести отримані знання певних методологічних норм (правил наукового пізнання) та вміння їх застосовувати в процесі розв’язання різних педагогічних задач, нестандартних ситуацій.

На думку Г.Васяновича, В. Сухомлинський постійно підкреслював, що методологічна культура потрібна не лише вченому, а й учителю-практику, оскільки вона є культурою мислення, культурою почуттів, які ґрунтуються на методологічних знаннях. Така культура потрібна практиці не менше ніж науці, хоча і не всі учителі усвідомлюють це, і навіть нехтують психолого-педагогічними знаннями. Мисленнєвий акт у педагогічному процесі спрямований на розв’язання проблем, які постійно виникають, і тут не обійтись без рефлексії, тобто осмислення власної діяльності, оскільки вона пов’язана з вихованням дитини [2, с.92]. „...Ми, вчителі, – писав В.Сухомлинський, – маємо справу з найніжнішим, найтоншим, найчутливішим, що є в природі, – з мозком дитини. Коли думаєш про дитячий мозок, уявляєш ніжну квітку троянди, на якій тремтить крапля роси. Яка обережність і ніжність потрібні для того, щоб зірвавши квітку, не зронити краплю. Ось така обережність потрібна нам щохвилини: адже ми торкаємося найтоншого, найніжнішого в природі – мислячої матерії організму, що росте” [9, с.33].

Отже, методологічні знання, уміння й навички методологічного аналізу педагогічного процесу та власної професійної діяльності, здатність до організації науково-дослідної роботи є важливими показниками методологічної культури майбутнього вчителя.

Слід відзначити, що у сучасній науці методологія розуміється у вузькому і широкому значеннях. У широкому значенні методологія – це сукупність найбільш загальних, перш за все світоглядних, принципів в їх застосуванні до розв’язання складних теоретичних і практичних задач, світоглядна позиція дослідника. Разом з тим, це і вчення про методи пізнання, що обґрунтовує початкові принципи і способи їх конкретного застосування в пізнавальній і практичній діяльності. Методологія у вузькому значенні – це вчення про методи наукового дослідження.

Тому, на думку видатного педагога, важливо вже на перших етапах формування методологічної культури майбутнього вчителя закласти основи педагогічного мислення, які, в подальшому, дозволять сформувати методологічні знання та вміння, що дозволяють судити про готовність педагога самостійно створювати простір, що сприяє здійсненню процесів розвитку освіти та науково-дослідної діяльності. Тобто, формування методологічної

культури майбутнього вчителя має бути одним з пріоритетних завдань професійно-педагогічної освіти.

В.Сухомлинський обґрунтував високі вимоги до рівня фахової освіченості й компетентності майбутнього вчителя. На його думку, справжній педагог повинен мати не тільки широкий кругозір, але й насамперед – досконалі знання зі свого фаху. Це можливе тільки за умови постійного самовдосконалення та самоосвіти. Василь Олександрович був переконаний, що кожен учитель повинен постійно працювати індивідуально, бути в курсі сучасних наукових досягнень. Саме з метою створення умов для самоосвіти вчителів у Павлівській школі було зібрано потужну бібліотеку з 18 тисяч примірників, ще близько 50 тисяч книг і посібників знаходились у власних бібліотеках вчителів.

Вчений-педагог надавав великого значення оволодінню вчителем психолого-педагогічними знаннями. З цією метою ним було започатковано психологічний семінар, на якому розглядалися як питання педагогічної теорії, так і практичні напрацювання вчителів школи, зокрема – самого В.Сухомлинського.

Аналіз творів В.Сухомлинського дозволяє вважати, що методологічну культуру він розглядав як інтегративну якість особистості вчителя, світоглядне підґрунтя його професіоналізму, що базується на основі загальнолюдських цінностей гуманізму, добра, краси, любові до дітей. Як прибічник діалектичної філософії та наукової організації педагогічного процесу, В.Сухомлинський був переконаний, що справжній вчитель повинен мати розвинений науковий світогляд, бути обізнаним у багатьох сферах життя. Він підкреслював: “Гордістю школи стає вчитель, який знає значно більше ніж передбачає програма середньої школи” [8, с.49] і сам демонстрував не тільки глибокі й різнобічні знання із свого предмета та широкий кругозір, але й здатність кваліфіковано провести урок з будь-якого предмету. Важливими складовими методологічної культури майбутнього вчителя В.Сухомлинський вважав різні ідеали, судження, смаки, переконання, сформовані професійною освітою та самоосвітою. У зв’язку з цим у багатьох своїх працях він робив наголос на необхідності теоретичної і практичної підготовки вчителів у галузі етики, естетики, мистецтвознавства, психології і соціології, а також – постійного розширення і поглиблення наукових знань через самостійну роботу.

Важливою складовою методологічної та педагогічної культури вчителя, на думку В.Сухомлинського, є морально-естетична культура, зміст якої становлять інтериоризовані загальнолюдські й педагогічні цінності, вміння

створювати у навчально-виховному процесі атмосферу співробітництва, гуманних і демократичних взаємин між педагогом і вихованцями.

Безумовно, головними цінностями педагогічної професії В.Сухомлинський вважав віру в творчі сили дитини, в можливість ефективного виховання всіх учнів, сердечність і любов до дітей. Він наголошував: “Перша, найголовніша і найважливіша якість, без якої не кожна людина може бути педагогом – це глибока любов до дітей, органічна потреба в дитячому колективі, глибока людяність і здатність проникнути в духовний світ людини, зрозуміти, відчути в кожному з вихованців особисте, індивідуальне” [8, с.31]. Видатний педагог застерігав від появи у духовній культурі вчителя таких негативних явищ, як підозрілість, недобррозичливість, озлобленість, злорадство щодо дітей. Справжній вчитель, на його думку, повинен бачити, поважати, заохочувати та розвивати загальнолюдські цінності в кожному, хто знаходиться поруч, як у учнів, так і у своїх колег-педагогів.

Процес формування методологічної культури майбутнього вчителя В.Сухомлинський пов’язував із розвитком його чуттєво-емоційної сфери. Він висував значні вимоги до виховання витонченості й краси почуттів, сприятливого, делікатного ставлення до учнів, формування готовності адекватно емоційно реагувати на різні педагогічні ситуації.

Емоційна культура, на думку видатного педагога, обов’язково містить культуру керування своїми емоціями. Він був переконаний, що вміння володіти собою, тримати себе в руках – одне з найнеобхідніших умінь, від якого залежать і успішність педагогічної діяльності й психічне здоров’я вчителя. Про вимоги до емоційної культури вчителів Павлівської школи, на нашу думку, яскраво свідчать рекомендації психологічного семінару (з доповіді В.О.Сухомлинського “Проблеми взаємовідносин учителя і учнів”): “Учитель така ж людина, як і учень, як його батько, мати. У нього своя сім’я, свої радощі і біда. Бувають такі хвилини, коли найпотрібніше і найкорисніше для вчителя було б залишитися на самоті, відпочити серед природи;... учень же повинен бачити вчителя життєрадісним і чуйним, уважним, і ні відпочити, ні усамітнитись неможливо, бо треба йти на роботу. Йдучи до класу, вчитель заставляє себе відвернутися від власного серця, стиснути свою душу, спрямувати свою думку в те річище, по якому і належить плинути, щоб у класі панували лише спокій, глибина розуму і ясність мислення, щоб його ентузіазм одухотворював кожную душу, щоб учням думалося легко й вільно” [7, с.28-29].

Вчений-педагог був переконаний, що наявність у вчителя розвиненої емоційної культури позитивно впливає на загальну культуру шкільного життя, визначає ставлення вчителя до учнів як до найвищої цінності.

Важливого значення у процесі формування методологічної культури майбутнього вчителя, на думку сучасних дослідників має методологічна рефлексія. Постійний аналіз педагогічних ситуацій, самоаналіз власної навчальної та практичної діяльності, причин своїх успіхів і невдач, виявлення утруднень, моделювання варіантів розв'язання педагогічних задач дозволяє удосконалити педагогічну діяльність, сформувати у майбутніх учителів потребу у професійному самовдосконаленні та стійку мотивацію професійного саморозвитку.

Розвиток методологічної рефлексії видатний педагог пов'язував із здатністю майбутнього вчителя до творчої праці. Він не зважав на певну дидактичну і методичну недосвідченість молодого вчителя. Головне – щоб людина була працьовитою і охопленою жадобою знань. На його думку, педагогічна творчість виникає тоді, коли у вчителя народжується бажання бачити свою справу та її результати кращими, якомога повніше втілювати у навчальному процесі гармонію мети та засобів.

Із здатністю до творчої праці В. Сухомлинський пов'язував також таку функцію методологічної рефлексії, як наукове передбачення. “Без наукового передбачення, без уміння закладати в людині сьогодні ті зерна, які зійдуть через десятиріччя, виховання перетворилося б у примітивний нагляд, вихователь – у неграмотну няньку, педагогіка – у знахарство. Треба науково передбачити – в цьому суть культури педагогічного процесу, і чим більше тонкого, вдумливого передбачення, тим менше несподіваних нещаст” [10, с.423]. – писав видатний педагог. Він був переконаний, що вміння творчо працювати кожен вчитель повинен виробити у собі сам. Підґрунтям для цього повинні стати професійні знання, загальна ерудиція та внутрішня мотивація до педагогічної діяльності.

Висновок: таким чином, у своїй педагогіці В.Сухомлинський одним з перших обґрунтував

ідеї та вихідні положення щодо розвитку методологічної культури майбутнього вчителя. Провідними умовами розвитку методологічної культури як характеристики професіоналізму майбутнього вчителя, за В.Сухомлинським є: створення педагогічного соціокультурного простору у педагогічних навчальних закладах, формування наукового світогляду та розвиненої духовної культури майбутніх учителів, розвиток у них методологічної рефлексії та здатності до творчої праці. Як свідчить аналіз сучасних досліджень з проблематики розвитку методологічної культури, творчий внесок В.Сухомлинського у цій царині є актуальним для сьогодення, потребує ґрунтовного наукового вивчення.

БІБЛІОГРАФІЯ

- 1.Бондаревская Е.В. Педагогическая культура как общественная и личная ценность / Е.В.Бондаревская // Педагогика. – 1999. – №3 – С.37-43.
- 2.Васянович Г.П. Методологічна культура вчителя у наукових пошуках Василя Сухомлинського / Г.П.Васянович // Педагогічний дискурс: Хмельницьк. – 2011. – вип. 10. – С.92-94.
- 3.Гуревич П.С. Философия культуры. / П.С.Гуревич – М.: Аспект Прес, 1995. – 288 с.
- 4.Краевский В.В. Методология педагогики: Пособие для педагогов-исследователей / В.В.Краевский. – Чебоксары: Изд-во Чуваш, ун-та, 2001. – 244 с.
- 5.Краевский В.В. Три измерения в педагогике / В.В.Краевский // М.Н.Скаткин и современное образование: Материалы научно-практ. конф. В 2-х т. – М., 2000. – Т.1. – С.11-17.
- 6.Кульневич С.В. Личностная ориентация методологической культуры учителя / С.В.Кульневич // Педагогика. – 1997. – №5. – С. 108-115.
- 7.Протокол № 7 від 20.01.1970 року // Книга протоколів психологічного семінару Павлиської школи за 1969 – 1971 рік. – П.М.М., ЛІВ 1657/1657. – арк. 27-31.
- 8.Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4.
- 9.Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рідна школа, 1976. – Т. 3.
10. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителів / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 3.